

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.22

С.В. ЛУЧКО,

*кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ЯК НАПРЯМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ СИСТЕМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Стаття присвячена дослідженню соціальної роботи із засудженими як напряму функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн.

Ключові слова: соціальна робота, засуджений, пенітенціарна система, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Намагання впровадити в повсякденне життя українського суспільства ліберальні європейські цінності обумовило необхідність оптимізації діяльності Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України відповідно до загальновизначених міжнародних стандартів поведінки із засудженими.

У цьому контексті вагомим значущість у трансформації інститутів кримінально-виконавчого права займає впровадження в пенітенціарну систему України соціальної роботи із засудженими. Це пов'язано з поступовою оптимізацією доктрини кримінально-виконавчого права України з усе зростаючим вектором на усвідомлення того, що у справі виправлення і ресоціалізації засуджених одних лише зусиль персоналу установ виконання покарань недостатньо, що для підвищення ефективності від цього процесу мають активніше залучатися соціальні інститути громадянського суспільства, як це має місце у країнах західної демократії. Зазначимо, що активізація цього напряму у вітчизняній пенітенціарній науці пов'язана зі світлою пам'яттю ім'ям відомого українського вченого Георгія Опанасовича Радова (1949–1999). У своєму проекті доктринальної моделі Закону України «Про пенітенціарну систему України» він сформулював наступне визначення цієї системи: «Пенітенціарна система України являє собою цілісне, функціонально-інтегральне утворення повноважних суб'єктів державного управління, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та їх узгоджених дій по забезпеченню ресоціалізації засуджених» [1, с. 5]. Зазначені аргументи дають змогу визначити персоналу пенітенціарних установ необхідне коло задач з метою їх вивчення і розв'язання.

Мета статті. Мета статті полягає у дослідженні соціальної роботи із засудженими як напряму функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн.

Теоретичною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені кримінально-виконавчим засадам реалізації соціальної роботи із засудженими персоналом пенітенціарних установ та іншими соціальними інститутами громадянського суспільства, а саме: О.Г. Багреєвої, В.А. Бадири, О.М. Бандурки, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, С.А. Ветошкіна, В.В. Віноградова, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, О.Г. Колба, В.О. Меркулової, М.П. Мелентьєва, А.М. Морозова, О.М. Неживець, М.С. Пузирьова, Г.О. Радова, В.М. Синьова, А.Х. Степанюка, М.О. Стручкова, В.М. Трубникова, М.І. Хавронюка, С.В. Царюка, О.О. Шкути, І.С. Яковець та ін. Наукові здобутки цих та деяких інших фахівців містять низку системних положень та висновків, які прямо або опосередковано стосуються інституту соціальної роботи із засудженими й створюють методологічні передумови

для ефективного його дослідження у реаліях сьогодення. Однак порівняльно-правовому аспекту реалізації соціальної роботи із засудженими в пенітенціарних установах зарубіжних країн в існуючих дослідженнях приділено недостатню увагу, що перешкоджає формуванню системного уявлення про неї, виявленню її значення для виправлення й ресоціалізації засуджених, не сприяє усуненню прогалин у теоретичних та правових основах цього нового для кримінально-виконавчого права інституту.

Основний зміст статті. Перш за все важливо розуміти, що не існує ідеальної моделі соціальної роботи в пенітенціарних установах різних країн світу. Їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку. У пенітенціарній системі України останнім часом потужно формується думка щодо впровадження соціальної роботи із засудженими західного типу, незважаючи навіть на очевидні суттєві відмінності в історії формуванні цих правових систем.

Справджується найгірший варіант модернізації країни, держави і права: «сліпе копіювання чужих моделей регулювання суспільних відносин». Вважаємо, що зарубіжні моделі соціальної роботи із засудженими також не завжди досконалі, а тому потребують скрупульозного вивчення і глибокого аналізу. Порівнянню мають підлягати не тільки нормативно-правові акти щодо забезпечення соціальної роботи із засудженими, а й форми і методи такої роботи. Тому у вирішенні означених вище проблем слід звернути увагу на те положення, що використання зарубіжного досвіду проведення соціальної роботи із засудженими не може і не повинно ставати основним шляхом оптимізації кримінально-виконавчого права в сучасний період модернізації органів і установ виконання покарань. Основним шляхом має стати збереження чинних і створення нових норм чи моделей, які відповідають соціально-економічним умовам, традиціям, національним особливостям тощо.

Цілком природним є використання позитивного досвіду соціальної роботи в державах-учасниках СНД. Однак її форму не можна розглядати в її чистому виді, як самодостатнє явище, не пов'язане з конкретними соціальними й політичними умовами. Рецепція соціальної роботи зарубіжних країн, як механічне пристосування до вітчизняної пенітенціарної системи, не являє собою творчого розвитку, суперечить елементарним правилам демократичного процесу підготовки, обговорення і впровадження соціальної роботи в пенітенціарну систему країни.

Однак спочатку необхідно дати загальну характеристику порівняльного методу, оскільки це має принципове значення для здійснення порівняльної характеристики соціальної роботи із засудженими в пенітенціарних зарубіжних країн. У загальному вигляді можна виокремити три основні позиції, які розкривають значення й переваги порівняльного методу:

- він дуже корисний для ретроспективного аналізу соціальної роботи у зарубіжних країнах;
- він допомагає краще зрозуміти форми й методи соціальної роботи у зарубіжних країнах;
- він має величезне значення для створення кращих умов впровадження соціальної роботи, які складаються у міжнародному спілкуванні.

Методологія порівняльного методу є складною структурою, яка складається із загальних, концептуальних підходів (ідей), методологічних принципів, конкретних методів і методик порівняльно-правового аналізу, що розроблені як у рамках самої теорії соціальної роботи, так і запозичених та адаптованих, залежно від предмета порівняльного аналізу, з інших наук.

Комплексний підхід до використання методології порівняльного методу соціальної роботи із засудженими є необхідною умовою продуктивного вивчення сучасних підходів до виправлення і ресоціалізації засуджених у різних країнах світу. Тому для удосконалення правового регулювання та практики реалізації соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань необхідно враховувати та використовувати позитивний досвід цієї діяльності у зарубіжних державах [2, с. 243].

Не випадково М. Ансель зазначав, що «вивчення зарубіжного досвіду відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, бо специфічні риси цього права особливо виразно виявляються у порівнянні з іншими системами.

Порівняння здатне озброїти юриста ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть при дуже доброму знанні тільки власного права» [3, с. 246]. Поряд із цим при застосуванні порівняльно-правового методу не ставиться за мету цілковита імплементація зарубіжного пенітенціарного законодавства в частині регулювання основних засад соціальної роботи із засудженими в пенітенціарних установах, оскільки необхідно усвідомлювати, що подібні запозичення можливі лише з урахуванням специфіки економічного та соціального розвитку України, особливостей вітчизняної кримінально-виконавчої системи, історичного досвіду і традицій нашого народу, особливостей національної психології тощо.

Розглядаючи проблему соціальної роботи із засудженими в пенітенціарних установах та соціальної адаптації звільнених від відбування покарання в зарубіжних країнах, необхідно відзначити, що тут особлива увага звертається на підготовку засудженого до повернення до нормального життя на волі. Це, перш за все, стосується реалізації завдання навчити підкорятися законам, бути відповідальним за свої вчинки, уміти забезпечувати своє існування. Цим цілям служать не лише цілеспрямований виховний вплив на особистість засудженого, а й удосконалення самого процесу виконання покарання [4, с. 189].

Уявляється, що за сучасними тенденціями, які переважають у зарубіжній пенітенціарній науці, ідея ресоціалізації злочинців стає провідною [5, с. 18]. Тому завданням усіх пенітенціарних систем є не тільки виконання покарання, а й підготовка засудженого до умов життя на волі. На це орієнтується і сама мета кримінального покарання.

Варто зазначити, що не в усіх кримінальних законах іноземних держав мета покарання знайшла своє законодавче закріплення (наприклад, в Англії, Франції). У деяких державах вона закріплюється на рівні Основного закону. Так, згідно зі ст. 25 Конституції Іспанії позбавлення волі й інші заходи соціального захисту повинні бути спрямовані на перевиховання і соціальну реабілітацію; згідно з Конституцією Італії (ст. 27) покарання повинні бути спрямовані на перевиховання засудженого [6, с. 85–86].

У кримінальному законодавстві держав континентальної Європи мета покарання знаходить своє вираження у закріпленні таких її елементів:

- поновлення соціальної справедливості;
- виправлення засудженого;
- запобігання вчиненню нових злочинів;
- кара;
- виправлення і перевиховання засудженого в дусі дотримання законів і гарних звичаїв;
- виховання;
- ресоціалізація;
- соціальна реадaptaція;
- професійна реадaptaція;
- охорона суспільства від соціально-шкідливого впливу і захист елементарних цінностей суспільного життя [6, с. 296–302].

Фактично у Західній Європі домінує підхід, визначений представниками теорії нового соціального захисту: основними цілями покарання є виправлення і ресоціалізація злочинця. Така теорія виникла зовсім не тому, що країни західної демократії через низький рівень злочинності можуть собі дозволити гуманізм (як звикли вважати на пострадянському просторі). Рівень злочинності невисокий в деяких, але не у всіх країнах Європи. Такий підхід домінує тому, що у зазначених країнах цивілізовано реагують на злочинність та інші девіації, розглядаючи їх як проблеми, які треба розв'язувати комплексними методами, а не лише за допомогою репресій, «нарощування м'язів» правоохоронних органів, залякування населення з метою рекламування владою власних популістських заходів тощо [6, с. 302–303].

Представник цієї теорії М. Ансель у своїй праці «Новий соціальний захист (гуманістичний рух у кримінальній політиці)» пише, що «важливо так побудувати покарання, щоб воно саме по собі перевиховувало, щоб його функція ресоціалізації визнавалася головною і щоб покарання соціального захисту повинно, у першу чергу, переслідувати мету повернення злочинця суспільству» [7, с. 245].

Для досягнення зазначеної мети пенітенціарна установа має використовувати всі виправні, виховні, моральні й духовні сили та види допомоги, якими вона володіє і які вона вважає підходящими, застосовуючи їх з урахуванням потреб перевиховання кожного засудженого.

У зарубіжних країнах соціальна служба пенітенціарної установи тісно співробітничать з такими службами і організаціями соціальної допомоги, як біржа праці, каси допомоги за хворобою, соціальні установи, консультаційні служби для правопорушників, організації загальної і професійної освіти, терапевтичні установи, житлові громади й установи, служби допомоги умовно засудженим і достроково звільненим, суди для неповнолітніх, консультаційні пункти з погашення боргів (позовів), комітет у справах іноземців [8, с. 28].

Таким чином, усі засоби, методи й форми соціальної роботи із засудженими підпорядковані задачам їх ресоціалізації, соціальної реабілітації, адаптації у суспільстві після звільнення. Функції соціальної роботи із засудженими в пенітенціарних установах є ключовими для професійної діяльності всіх категорій співробітників, родичів засуджених, різних організацій і об'єднань, самих засуджених, а також інших суб'єктів їх виправлення і ресоціалізації. Одночасно міжнародно-правові акти визначають базові питання організації та здійснення соціальної роботи із засудженими в пенітенціарних установах як самостійного виду діяльності фахівця.

«Ідеальна модель» виконання покарань, яка утворюється із названих правил, є філософською основою виконання покарань і одночасно «дієвою настановою з тримання ув'язнених». Правила не мають обов'язкового характеру для виконання державами світової і європейської спільноти. Реальні риси правила набувають у пенітенціарній практиці конкретних країн, прогресивність якої при збереженні національної самобутності оцінюється за системою відповідності міжнародним стандартам.

Усе більш інтегруючись у міжнародне співтовариство, Україна не може не сприймати прогресивних ідей і позитивних досягнень пенітенціарних систем зарубіжних країн. Звичайно, далеко не усі з них можуть бути реалізовані пенітенціарною системою України, адаптовані до наших умов, проте ця обставина не виключає важливості ознайомлення з наявним у цій сфері досвідом зарубіжних держав, окремі позиції якого можуть бути затребувані як для безпосереднього удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства у сфері соціальної роботи із засудженими, так і з метою виключення підходів, що вже довели свою помилковість.

Окрім цього, в зарубіжних країнах відповідні законодавчі акти визначають базові питання організації та здійснення соціальної роботи із засудженими в пенітенціарних установах як самостійного виду діяльності фахівця.

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз зарубіжного законодавства дає можливість розробити пропозиції з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо нормативно-правового забезпечення соціальної роботи та окремих її аспектів із засудженими в установах виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Радов Г.О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України / Г.О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1997. – № 1 (2). – С. 5–10.
2. Лучко С.В. Зарубіжний досвід соціальної роботи із засудженими в кримінально-виконавчому законодавстві країн СНД / С.В. Лучко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3 (55). – С. 239–247.
3. Волженкин Б.В. Экономические преступления / Волженкин Б.В. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 1999. – 296 с.
4. Бандурка А.М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных) / А.М. Бандурка, Т.А. Денисова, В.М. Трубников – Х.; – Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. – 440 с.
5. Греков М.Л. Тюремные системы: состояние, перспективы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.Л. Греков – Краснодар, 2000. – 195 с.
6. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: моногр. / М.І. Хавронюк – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
7. Ансель М. Новая социальная защита / М. Ансель. – М.: Прогресс, 1970. – 312 с.

8. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект): учеб. пособие / [Н.А. Андреев, В.М. Морозов, О.Г. Ковалев и др.]. – М.: Права человека, 2001. – 182 с.

Статья посвящена исследованию социальной работы с осужденными как направлению функционирования пенитенциарных систем зарубежных стран.

Ключевые слова: социальная работа, осужденный, пенитенциарная система, зарубежный опыт.

The article is dedicated to the research of the social work with convicts as a direction of foreign penitentiary systems functioning.

Key words: social work, convict, penitentiary system, foreign experience.

Одержано 25.09.2015.